

Микола Дробот

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ НА ТЕРИТОРІЇ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» В 1941–1944 РР.: ГРУПИ, СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ

Досліджується проблема взаємозв'язку релігійно-моральних цінностей молодого покоління із суспільно-політичними орієнтаціями молодого покоління відносно майбутнього на теренах окупованої України.

Ключові слова: молодь, молоде покоління, національно-ідеологічні групи, суспільно-політична орієнтація, Церква

Історична пам'ять українців про Другу світову війну (далі – ДСВ) перебуває на трансформаційному етапі, для якого характерні зміни у суспільно-політичних, державно-ідеологічних, інтелектуально-ментальних сферах життєдіяльності українського народу. Основною креативною силою у цих змінах є історична наука, що веде активний процес перегляду, з точки зору сучасних реалій українського життя, причин, подій, результатів війни. Однак сьогодні серед головних здобутків дослідників, варто зазначити, домінуючим стало реконструювання або повне розвінчання окремих радянських постулатів, й навіть в наукових дослідженнях має місце повна дегероїзація цієї війни, це по-різному оцінюється сучасною молоддю, однак досить боляче сприймається старшими поколіннями і не відповідає виховним цілям, які виконують такого типу вирішальні історичні події в історії людства. Варто погодитися з дослідником І. Симоненко, що «події ДСВ принесли безліч страждань українському народу і не вирішили завдання здобуття державної незалежності. Але на переважно негативному матеріалі неможливо створювати національну пам'ять» [16, с. 45].

Сьогодні вітчизняна історична наука вже досягла того етапу дослідження коли з'являються загальнотеоретичні історичні праці та фундаментальні методологічні розробки. Зазначимо, що підготовка цих робіт проходить в інтелектуальній боротьбі із «мас-медійним підходом» до висвітлення цієї війни держаним керівництвом сусідньої держави, що намагається прищепити власним громадянам погляд на Росію як «самостійну та самодостатню цивілізацію». «Для цього активно використовується і вже добре сформований, опрацьований пропагандистами і укорінений в народній пам'яті сталий міф «Великої вітчизняної війни» [16, с. 46]. Особливо – мілітаристська складова цього головного об'єднуючого міфу нації. Після десятиліття ідеологічної розгубленості 90-х рр., російський політикум повертається до надійних, випробуваних часом державницько-імперських конструкцій і фактичної реабілітації Сталіна» [16, с. 46]. Цей підхід до розгляду ДСВ має одну значну хибу, як влучно зазначає Р. Сербин: «використання міфу «ВВВ» з його постулатами «радянського патріотизму», «визволення», «великої перемоги» відволікає увагу від головного значення війни для України – великої людської трагедії» [18, с. 64]. Саме нині назріла необхідність вивчення не тільки питань військової та політичної складової, а антропологічного аспекту історії ДСВ. Одним із головних питань антропологічного характеру являється проблема дослідження вікової стратифікації в період ДСВ. Однією із складових цього напрямку є, зокрема, суспільно-політичні орієнтації та релігійно-моральних цінності молодого покоління в часи «пограничної психічної ситуації», в часи війни та німецької окупації 1941–1944 рр.

На сьогодні проблема стану української молоді на теренах окупованої України глибоко не досліджувалася, а лише розглядалася в контексті загальнотеоретичних наукових розробок періоду ДСВ та нацистської окупації. При розгляді цього аспекту радянська історіографія дотримувалася позиції «зображення» молоді як основного людського ресурсу, що був повністю ідеологізований і значним чинником у боротьбі з окупантами. Ця думка простежується в комплексній роботі П.Тронецького «Безсмертя юних...» [20], в 1958 р., яка написана на основі матеріалів із архівів ЦК ВЛКСМ і ЦК ЛКСМУ, а також Українського філіалу інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПСС. Інше положення, на якому акцентувалася увага радянських чи прорадянських істориків, – це вивезення молодого покоління на роботу до Німеччини як обвинувачення німецького імперіалізму в насильстві. Ця позиція особливо помітна в роботі німецького історика НДР Н. Мюллера «Вермахт і окупація» [13], яка побачила світ у 1974 р. На противагу радянській історіографії українські емігрантські історики, що часто були й учасниками подій, розглядали діяльність вікової страти молодого покоління через її внесок у боротьбу під прапором ОУН та УПА. При цьому вони по-різному трактували вивезення української молоді до Німеччини для відбуття трудової повинності.

Соціально-психічні особливості життєдіяльності молодого покоління під гітлерівською окупацією сучасна історіографія почала висвітлювати лише із настанням періоду деідеологізації та падіння «залізного муру між Заходом та Сходом». Російський історик Б. Соколов у роботі «Окупація. Правда і міфи», розглядаючи молоде покоління як основний ресурс для вивозу на німецькі підприємства Великого Райху зауважує, що для деяких молодих осіб це було свідомим вибором колаборації із окупантом [19]. Голландський історик К. Беркгоф у своїй книзі «Жнива розпачу...» [10] особливо увагу приділив українському молодому поколінню у різних розділах своєї наукової роботи, а саме: відношенню до окупації і реалій «нового порядку», діяльності молоді в партизансько-підпільній боротьбі тощо. При цьому автор намагається проникнути в ментальні спонукання молодого покоління в оцінці тих чи інших подій окупованої України.

ДСВ стала великою трагедією для України та її усіх жителів, але особливу специфіку вона мала на вікову страту молодого покоління. Цю специфіку можна виразити в двох положеннях, а саме: по-перше, українська молодь розглядалася двома тоталітарними антагоністичними системами як основний діяльно-трудова ресурс, що можна використати для власних цілей боротьби; по-друге, психічні особливості розвитку молоді (проблема вибору, самовизначення і т. д.) «наклалися» на умови тодішнього життя, соціально-психічної «граничної ситуації», створеної війною та окупації, що обумовлювало дотримання чи пошук нової суспільно-політичної орієнтації та оцінку духовної свободи від радянської ідеологічної системи (для прикладу – свобода віросповідання як основний чинник релігійної політики окупанта). Саме ці специфічні особливості були головними принципами проблеми духовного світу молодого покоління на території окупованої України.

До вікової страти українського молодого покоління включаємо – тих, хто народився у 20–30-х рр. ХХ ст. Ці молоді люди були об'єднані ідеологічними догмами, бачили суттєві протиріччя цього часу і тому дотримувалися різних суспільно-політичних орієнтацій відносно свого майбутнього. Вона формувалася під впливом відношення до радянської системи та сприйняття реалій німецького «Нового порядку». На думку автора поняття «українська молодь» не є однозначною у період воєнного часу. Використовуючи категорію «українська молодь», розуміємо, що вона відноситься умовно до трьох національно-ідеологічних молодіжних груп, що в тій чи іншій мірі не проявлялися під монолітною радянською системою (лише у форматі «комсомолец» та «не комсомолец»). Саме ДСВ та окупація дала поштовх відійти від дуального радянського поділу української молоді через внутрішній суспільно-політичний пошук молодого індивідууму. В цей час формувалися три національно-ідеологічні молодіжні групи, які можна класифікувати як: «прорадянська», «пронімецька» та «націоналістична». Ці молодіжні групи дотримувалися трьох суспільно-політичних орієнтацій: перша – на майбутнє із СРСР, друга – з Великим Райхом, а третя вбачала своє майбутнє в незалежній Україні. Вірогідно, ці орієнтації ґрунтувалися і на певних моральних цінностях, що належали також релігійній системі чи були поза нею, та керували оцінкою реалій «нового порядку», зокрема феномену «релігійного відродження».

Найбільш прихильно ставилися до німецькою окупаційної адміністрації молоді етнічні німці, так звані «фольксдойче», що були переважно вихідцями із південноукраїнських сімей католицького, лютеранського чи менонітського віросповідання. Як на диво, навіть традиційно миролюбні меноніти «некритично захоплювалися усім німецьким і не могли розрізнити в ньому добра від зла, – пригадує один із них. – Ми занадто довго перебували під радянським каблуком» [10, с. 229]. Це специфічне «національне відродження» українських молодих німців носило агностичне ставлення до «релігійних свобод» і бурхливе зацікавлення націонал-соціалізмом. Генерал-комісар Миколаївського округу констатував в оперативному своєму звіті в серпні 1942 р. регіональний характер зацікавленості церквою молодим поколінням фольксдойче, це давало підстави йому писати що вона «майже зовсім не цікавиться» нею в масштабах його округу [1, арк. 90]. «Тому розпочата націонал-соціалістична робота із молоддю сприймається місцевою німецькою молоддю із захопленням» [1, арк. 90]. Ця молодь завзято прийняла німецьку форму вітання («Хайль Гітлер!»), і сотні менонітів віком від сімнадцяти років подалися добровольцями на адміністративну, військову або поліційну роботу в ейфорії визволення від «східного варварства». Як пригадував один чоловік, котрий приєднався до Першого кавалерійського полку фольксдойче у Гнаденфельді (сучасне село Богданівка Чернігівської обл.), «про принцип пацифізму було забуто, і чоловіки вважали своїм обов'язком посприяти боротьбі проти страхітливих утисків, яких ми так довго зазнавали» [10, с. 230]. Ці люди зухвало поводитися з українцями, яких вони називали росіянами, керуючись фактом їхньої російськомовності, як і очільники німецькою окупаційної адміністрації [2, арк. 30–31]. Один із ветеранів поліції констатує наступне: «Ми, меноніти, впродовж багатьох років зазнавали утисків, а наше етнічне походження було ганебним тавром. Нам давали різні образливі прізвиська, утискали різними не мислимыми способами, а нашу молодь рідко приймали до вищих навчальних закладів. Тому не диво, що за німецького режиму, наші люди мали схильність

зловживати владою відносно тих, хто так довго утискав і принижував нас» [10, с. 230]. Саме антигуманне ставлення радянської влади до німецької меншості було стимулом українсько-німецького місцевого конфлікту. Зокрема, скажімо, німецькій армії вдалося врятувати 30 населених пунктів менонітів із 57-ми, що знищувалися радянською армією на початку війни [10, с.28]. Один із фольксдойче, виходець із лютеранської родини Одещини, Арнольд Брунмаєр пригадував, що ставлення радянської влади як на початку війни, так і в її завершальній фазі залишалось незмінним. Він пригадував, що коли гітлерівці відступали із території СРСР під ударами Радянської армії, вони наказували німецьким колоністам відступати разом із ними, а «радянські танки атакували їх, роздавали сталевими гусеницями бойових машин декілька возів, поки не зрозуміли, що перед ними біженці, а не військова колона...» [15, с. 71].

Антирадянська орієнтація української молоді німецького походження надавала позитивну «ціннісну шкалу» процесам і подіям «нового порядку» окупаційної влади, зокрема так званому феномену «релігійного відродження», що мав своє специфічне проявлення у різних течіях християнства. Наприклад, один із молодих фольксдойче Яков Вібе (1927 р. нар.) свідчив про «релігійне відродження» в середовищі менонітів. Так, «в Миколаївській області, німецькі фермери-меноніти відновили свої духовні зібрання і спільні молитви Богу. Старий і малий сповідувалися в своїх гріхах, усвідомлюючи, що всі їх долі в руках Творця» [22, с. 12]. У своїх свідченнях він проводить оцінку свободи віросповідання таким чином: «Якщо радянська влада забороняла навіть згадувати про Бога, то окупанти України не забороняли віруючим сходитися. Меноніти збиралися по неділям, молилися, під керівництвом своїх проповідників вивчаючи Біблію, приймали водне хрещення» тощо [22, с. 12]. Не звертаючи увагу на «духовне пожвавлення» й на те, що обидві його сестри прийняли водне хрещення, Я. Вібе залишався поза «менонітською релігійністю», зосередивши увагу на навчанні. Після закінчення школи на «відмінно» він отримав в 1943 р. від німецьких окупаційних властей пропозицію стати вчителем. Його направили в педагогічне училище Києва, а потім Львова, а згодом і в Південну Пруссію. В 1944 р. виникла загроза, що його мобілізують в німецьку армію і відправлять на фронт, оскільки «Гітлеру було потрібніше солдатське м'ясо, а не шкільні вчителі» [22, с. 13]. Юному «фольксдойче» дуже кортіло повернутися до дому, і він звернувся до молитви до Бога, що стала початком «релігійного пробудження»: «Господи, якщо допоможеш мені вернутися до мами в окуповану частину Польщі, то я обов'язково покаюся перед Тобою і розпочну нове життя» [22, с. 13]. Цей уривок із біографії в майбутньому єпископа засвідчує типові вчинки молоді німецького походження періоду війни.

Загалом про німецької орієнтації дотримувалася менша частка від загальної чисельності українського молодого покоління на противагу двом наступним (прокомуністичної та націоналістичної). Це пояснювалося двома головними причинами. По-перше, радянською ізоляцією (географічна та політико-ідеологічна) від решти світу, яка створювала для молоді уявлення, що Москва то є попросту центр світу [17, с. 150]. Її представники навіть менше знали про інші країни, ніж старше покоління. На думку емігрантів-поворотян, київська «молодь цілком не розуміла ані заходу, ані того, що там робиться» [10, с. 232]. У Запоріжжі італійський журналіст зауважив «цілковите незнання зовнішнього закордонного світу»: «Майже всі дівчата знають алгебру, трохи тригонометрії, але не знають, де Рим, Берлін чи Париж...» [10, 232]. Іншою причиною, яка посилювала зазначені вище дві орієнтації настроїв молоді полягала в ставленні до них нацистського нового порядку, що передбачав організацію облав на молодих людей, які навіть доходили до жорстокого фізичного знищення задля примусової відправки на роботу до Німеччини та створення умов для «молодіжної нудьги», із-за закриття шкіл, клубів і т. п. [12, с. 259; 7, арк. 31, 38]. Перекладач організованої окупантами комісії із розслідування злочинів НКВС М. Селешко, спілкуючись із молоддю, дізнався, що «стара система, тобто більшовицька, бо вони іншої не знали, була ліпша, як нова» [17, с. 164]. Далі він додає, що «нова система принесла їм розчарування. Фашизм показав себе далеко гіршим, як його представляли більшовики в своїй пропаганді» [17, с. 164]. Але найважливіше, на відміну від того, що було перед 1941 р., молодь не бачили для себе майбутнього. Саме німці унеможливили досягнення успіху в житті, що можна простежити в архівних документах, звітах радянських агентів. «Ходячи до школи, я понад усе хотіла стати лікарем, – розповідала одна дівчина. – Але тепер мені доводиться кидати школу у десятому класі й шукати собі щось для прожиття. Моє життя зруйновано». А один шістнадцятилітній хлопець сказав радянському розвіднику: «я сиджу вдома й допомагаю матері по господарстві. В школу ходити не могу, бо вона далеко, а в мене немає взуття. Колись я хотів стати інженером» [10, с. 232].

На відміну від етнічних молодих німців більшість наддніпрянської української молоді мала тверду орієнтацію на радянський комунізм і рідко втрачала її за нацистського режиму, залишаючись їй вірною. Історик Павло Негретов (1923 р. нар.), уродженець Кіровограду, пригадував, що навіть Голодомор не послабив лояльності його покоління до радянської системи. «Ми не були кровожерливими, але коли приєднали Західну Україну та Прибалтійські республіки, ми раділи

спісах нашої політики. Пам'ятаю, як у той час один із моїх шкільних товаришів сказав: «Ну, тепер НКВС там почистить...» І ніхто з нас йому не заперечив. У нашому Сталінюгенді нам «запудрювали голову» так само успішно, як нашим одноліткам в Німеччині, в їх Гітлерюгенді» [15, с. 24–25].

Важливим фактом, що засвідчується багатьма різноманітними джерелами, є наявність прірви між орієнтаціями та в оцінці реалій «нового порядку» (зокрема і до «релігійного відродження») німецької окупації старшого та молодшого поколінь. Звітуючи восени 1941 р. про Київщину, Полтавщину та Дніпропетровщину, СД зауважувала, що молодь відрізняється тим, що вірить в комунізм, хоча «палких і справді переконаних борців» у ній є небагато [10, с. 231]. Голландський історик К. Беркгоф відзначає, що більшість представників «радянського покоління» віддавала перевагу радянській системі і вірила в засадничі постулати комунізму, на відміну від своїх батьків. Але з цього не обов'язково випливала любов до Сталіна. «Вони хвалять Леніна, бо знають про нього тільки із офіційних біографій, які дають йому сяйво святості, – писав один італійський журналіст про молодих жінок Запоріжжя в травні 1942 р. Ненавидять, як тільки можуть, Сталіна, але упівголоса, бо обсадає їх постійний страх, який ніколи їх не покидає» [10, с. 231].

Ця політична прірва між поколіннями зберігалася й на час відступу німців. До 1943 р. часто траплялося, що в одній і тій самій родині старші непокоїлися або засмучувалися з приводу успіхів Червоної армії, а молоді раділи їм. Як видно із тогочасних щоденників, наприкінці лютого 1943 р., «багато киян бояться приходу більшовиків», але бажання повернення Червоної армії нестримно наростало, «особливо серед молоді». У травні 1943 р. СД повідомляла: «Відомо, що часто в одній сім'ї батьки відкидають радянську систему, тоді як діти з нетерпінням чекають її повернення» [10, с. 233]. Те саме у вересні-жовтні 1943 р. зауважив у Вінниці перекладач М. Селешко, який перебував у Вінниці. Всі, кого він знав, хотіли, щоб німці забралися геть, але «старші всі були дуже зажурені, а молодь веселилася. Був поділ між настроями старших і молодших. Старші боялися більшовиків, а молодь бажала їх повернення» [17, с. 146].

Прірва настроїв і симпатій зберігалася між старшим та молодшим аналогічно і в релігійному питанні, особливо у ставленні до «релігійного відродження». Варто відзначити, що ця проблема є досить спірною, адже існують різні ідеологічні підходи у висвітленні тогочасних подій і в архівних джерелах. Наприклад, в одному радянському звіті кінця 1941 р. стверджується, що релігійною була «невелика частина населення, та й то літнього віку», а більшість українського люду «скептично» ставилася до відкриття церков і розмовляла про це «з іронією» [6, арк. 99]. Власне бачення цієї проблеми має німецький капелан Бенц, який володів російською мовою і провів декілька років в українському селі. Він зробив висновок, що «релігійне життя» існувало лише «там, де воно вже було до утвердження «комуністичного періоду», тобто в середовищі старшого покоління – людей, яким було понад тридцять п'ять років» [10, с. 253–254]. Молодь до двадцяти п'яти років майже вся була «повністю відчужена і байдужа» [2, арк. 30 зв., 32 зв., 33 зв.]. Однак, при відбудові чи реставрації церков вони долучалися до участі в цьому процесі, якщо їх просили [10, с. 254]. І скоріш за все, ці молоді люди допомагали у цьому здебільш з почуття солідарності і через те, що ніколи не бачили богослужіння. Ще восени 1941 р. СД оцінила, що половину молодого покоління становили атеїсти [10, с. 253]. Українська молодь СРСР швидко збагнула, що їй церковні служби цікаві менше, ніж радянські фільми. Вони припиняли ходити до церкви або ж ходили до неї «тільки як до театру. Послухають, як хор співає, і виходять. Про богослужіння молоді говорили, що нічого собі гарна вистава, й на тому кінець. Нарікали, що все нудьгою надихане, бо кожної неділі ту саму виставу повторюють, а то й надокучає...» [17, с. 102]. Взагалі поведінку молодого покоління православні ієрархи оцінювали як у цирку, оскільки вони, наприклад, торкалися риз священника і т. п. [5, с. 253]. Тобто, молодь не проявляла певної поваги до релігійної сутності богослужінь. Нерозуміння релігійного змісту християнських свят також була наявна в часи святкувань. Житель с. Мойсінець Іракліївського району Полтавської області Ф. Кушнір описує одне таке святкування українською радянською молоддю: «На Великодніх святах, молоді люди так понапивалися горілки по хатах, що не тільки добре побилися, а й ножами різалися...» [8, арк. 19].

Привертало увагу німецьких окупаційних органів влади кримінальність молодого покоління не лише в часи святкування, а й в буденному житті. У звіті начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за березень-квітень 1942 р. зазначалося: «Особливо небезпечною являється підростаюча молодь, вихована в комуністично-більшовицькому дусі і дуже є схильною до кримінальності. Варто пригадати про особливо тяжкі випадки... Ці випадки не являються одиничними; вони переконливо вказують на те, що прийдеться очікувати від підростаючого покоління, якщо не будуть прийняті надзвичайні міри, щоби повернути молодь на шлях здорового розвитку. В першу чергу, варто енергійно протидіяти бездіяльному хитанню по місту та стоянню на кутках молоді, що займається продажем із-під поли цигарок та іншого, чим вона часто має більше, ніж ті люди, що працюють із ранку до вечора...» [12, с. 130]. Одним із засобів запобігання поширення злочинності серед юнацтва можна вважати вивчення Закону Божого в

школах. Не дивлячись на це у звітній записці німецьких окупаційних органів, з часом, зазначалося, що «по загальній думці молодь кидає здобуті за часи більшовизму дурні привички. Зменшилася серйозна лайка, а також припинилися насмішки над релігією. Покращилось також їх відношення до старшого покоління» [4, арк. 23].

У 1944 р. екс-генерал-комісар Магунія писав для звіту діяльності Рейхсміністерства східних територій документ під назвою «Досвід діяльності за період 2,5 років в Київському генеральному окрузі» [1]. Тут він зазначав, що політика заборони викладання релігії в школах була як копіювання політичних методів керівництва більшовизму, що було нераціонально. «Мені вважається помилкою, що ми саме в цій сфері політики по відношенню до релігії стали копіювати методи більшовизму, оскільки ми заборонили викладання релігії в школах, хоча б нас влаштував би будь-який засіб, який підтримував би боротьбу проти ідеології більшовизму. Якщо говорити на користь оправдання цієї заборони, то велика частина українського народу мовби нічого не бажала знати про релігію й тому мовби переоцінюється її значення. Тому варто визнати, що все залежало від нас, використовувати чи не використовувати в наших цілях релігію [1, арк. 336]. Далі він зазначає, як висновок, що «молоде покоління місцевого населення не зможе, чим довше воно буде знаходитись в сфері більшовицького виховання, відмовитися від містичного сприйняття богослужіння, особливо у часи свят, у часи процесій, в часи церемоній й богослужбових співів на довготривалий термін» [1, арк. 336].

Питання прорадянської орієнтації української молоді можна розглядати під кутом зору оцінки поведінки та вчинків молодої людини у соціально-побутових умовах періоду окупації (вивіз на роботу до Німеччини, можливість брати участь в релігійному житті, втеча із табору військовополонених, приєднання до підпільної боротьби, втеча із ешелону остарбайтерів тощо). Крім цього, цей суспільно-політичний вибір орієнтації був тісно пов'язаний із обранням цінностей ідеологічної системи (світської релігії) чи поясненням усіх оточуючих подій «Божим промислом» (провіденціоналізм традиційних аврамістичних релігій), тобто обранням християнських цінностей. Прикладом наведеного вище може слугувати момент із історії життя одного із євангельських діячів в Україні Петра Нахайчука (1923 р. народження), який був вихідцем із віруючої української родини. Він після участі в бойових діях на території Криму 1941 р. потрапив у військовий полон, із якого чудом був врятований, отримавши змогу виїхати на роботу до Німеччини. Але втік із ешелону остарбайтерів, а діставшись до дому свого брата Василя, спитав його: «Молишся чи ти Господу нашому?» [21, с. 171]. Але, отримавши негативну глузливу відповідь він все-таки заявив: «А я буду молитися і готовий служити Господу все своє життя, бо це він мене спас». А потім додав: «Я безкінечно вдячний великому Господу за те, що Він спас мене, і буду завжди славити Його і служити Йому» [21, с. 171]. І 13 вересня 1942 р. прийняв водне хрещення, розпочав регулярно відвідувати церкву баптистів... [21, с. 174]. Саме такі випадки серед молодих осіб, вихідців переважно із набожних сімей, не були поодинокими. Фактично, в часи війни молоді люди користувались можливістю свободи віросповідання, що надавав німецький окупаційний режим. Закріплюючи набір моральних цінностей в релігійній системі віруючого, при цьому дотримуючись пасивно прорадянської орієнтації, яка виражалася не йти на співпрацю із окупантами.

Аналіз архівного матеріалу переконує, що національною ідентичністю молодь не дуже цікавилася на усіх теренах України. Для відмежування своїх від чужих часто користувалися словом «наші», а не національними категоріями такими, як «росіянин» чи «українець». У 1995 р. історик із Нідерландів К. Беркгоф збираючи матеріал для написання своєї історичної праці спілкувався із Оксаною Яценко, яка народилася 1919 р. в с. Мисайлівка. На конкретне його запитання, коли жилося краще – «в 1930-х роках чи при німцях», вона відповіла: «При наших краще жилося» [10, с. 234]. Вона не мала на увазі ні українців, ні комуністів. Вона мала на увазі тільки те, що сказала. Можливо під словом «наші» українська молодь розуміла ефемерну сукупність людей обох національних таборів, що боролися проти нацистського терору окупаційного режиму.

Географічно своєрідний кордон національної ідентифікації пролягав, можливо, по Вінниччині та Житомирщині від якого на захід посилювалася популярність «українськості», отожднення себе із «українцями», а на схід від цих областей українська людськість відносила себе саме до «наших». У серпні 1941 р. СД виявила, що на теренах цього «географічного кордону національної ідентифікації» «ідея об'єднаної радянської Росії з анексованою Україною під орудою Сталіна не завоювала прихильності молоді. Натомість, упродовж останніх років тут завжди у певній формі існувала ідея України, повністю незалежної від Росії, особливо серед зрілої молоді, хоч уже не залишилося сил, які працювали на цю мету» [10, с. 231]. У цьому регіоні на 1942 рік була помітна очима німців «значна підтримка» бандерівського руху ОУН, що почав охоплювати всі східні терени [2, арк. 27зв.]. Так, в 1943 р. перекладач М. Селешко помітив, що у Вінниці «молодь зовсім не мала в собі почуття національної ненависті і не мала бажання обґрунтовувати собі національні різниці... Національні ідеали були їм чужі» [17, с. 146].

Керівник підпільного прорадянського «Комітету сприяння Червоній армії» К. Метте доповідає центральному штабу партизанського руху 19 квітня 1943 р. про ситуацію, зокрема, в м. Могильові та на адміністративному кордоні обох рейхскомісаріатів «України» та «Остланду». Він розкриває проблему соціально-політичної орієнтації у взаємозв'язку із моральними цінностями радянської молоді переважно білорусько-українського походження: «Дуже багато молодих жінок і дівчата почали посилено знайомитися з німецькими офіцерами і солдатами, запрошувати їх на свої квартири, гуляти з ними і т. д.» [19]. Ця морально безвідповідальна поведінка засуджується доповідачем, але в ній він вбачає і військово-політичний хід противника, а саме: «окрім посиленої антирадянської агітації, провели широке вербування в таємну агентуру, особливо молодих дівчат і жінок, у тому числі колишніх комсомолок» [19]. Оцінюючи тогочасну молодь, доповідач також відмічає, що дуже різко впадала йому у вічі: «відсутність у значної її частини патріотизму, комуністичного світогляду» [19]. Тому аморальна поведінка «стала результатом слабкого виховання в радянському дусі в сім'ї, школі і комсомолі» [19].

Фактично, «розсадником» українського національного світогляду продовжували залишатися землі «українського П'ємонту», а саме Західна Україна. Саме на цих землях молодь залишалася національно орієнтованою, поповнюючи ряд учасників націоналістичного руху Опору. В цілому це молоде покоління було релігійним, і щоб його втримати в дусі «націонал-християнства» відчувалася потреба в національній «героїзації» [9] особи священника, яка й була притаманна Українській Автокефальній Православній Церкві. Вона виражалася в посвяченні в священники українських суспільно-політичних діячів та організації святкувань ювілейних річниць їх народження. В одному із циркулярів Холмської єпархії зазначалося по причині святкування 60-ліття народження «борця за церкву і культуру» архієпископа Іларіона: «Для того, щоби виразити всеукраїнську високу повагу великому сину нашої країни, щоби дати нашій молоді приклад для наслідування, для поваги людини, яка все своє життя чесно несла українське знамено, відбудеться 31-го травня 1942 р. на Данилової горі в м. Холмі ювілейне свято... на яке ми запрошуємо представників усіх областей нашої країни. Український народ! Докажіть, що ми всі вміємо шанувати наших істинно заслужених мужів. В цей день ми хотіли би бачити на горі св. Данила представників із золотоголового Києва, чорноземних полів Подолії, із усіх інших частин нашої Батьківщини, а також українців, проживаючих по всіх європейських країнах» [12, с. 123].

Один із можливих молодих учасників цієї події, член однієї із похідних груп ОУН-УПА М. Сидор-Чарторийський порівнював митрополита Івана Огієнка (його освіченість, вплив на громадськість, зовнішній вигляд і т. д.) із митрополитом Іларіоном Ярославом Мудрим, після однієї із зустрічей з ним перед походом на Південну Україну [22, с. 10]. Ці релігійно-психічні асоціації духовного життя цього молодого українця можна вважати свідченням хід процесу «національної героїзації» особи священника, яка, також, мала сенс для підняття національного духу молодого покоління і пробудження в ньому певного рівня релігійності. В одному із націоналістичних звітів відзначалося про ситуацію із релігійним питанням у молоді наступне: «більшовизм знищив тільки зовнішні образкові форми релігії, але віри в Бога не вирвав із народної душі. В усьому, що довкола діється, а також і в московсько-більшовицькій навалі, народ вбачав перст Божий і кару за людські гріхи. І українська молодь починає гуртуватися до релігії. Вона часто сама просить сказати їм українські молитви, щоби собі їх записати. Із усіх молитов молоді найбільше припадає до душі молитва: «Богородице, Діво, радуйся!» [5, арк. 56 зв.]

Питання релігійності української молоді, незалежно від суспільно-політичної орієнтації, залишається все-таки дискусійним. Як пригадував один із автокефальних священників Д. Бурко, що українська молодь відвідувала церкву «значно менше, аніж в дорадянські часи» [11, с. 232] і то більш-всього «із-за цікавості» [6, арк. 20], що проявлялася масово серед українців [4, арк. 23]. Це дозволяло німецьким окупаційним органам звітувати про масове поширення релігійності по всій території України. Наприклад, (мовою документів – Прим. автора) в Житомирській області було помітно «загальне задоволення населенням відношенням німецької влади до віри і церковних справ» [4, арк. 29]. Констатувалося, що «молодь також наполегливо відвідує церкву» [4, арк. 29]. Також, в Київській області помітно «сильне відвідування церков, навіть молоддю» [4, арк. 34]. А на північному кордоні Рейхскомісаріату «Україна», а саме в Пінській та Брест-Литовській областях помітно, що «часто молодь проявляє посилену зацікавленість до релігійних питань» [4, арк. 35].

Аналізуючи ряд документів, які використані в цій науковій статті можна дійти ряду висновків. По-перше, використовуючи категорію «українська молодь», варто розуміти, що вона відноситься умовно до трьох національно-ідеологічних молодіжних груп («прорадянська», «пронімецька» та «націоналістична»), що в тій чи іншій мірі не проявлялися під монолітною радянською системою, яка поділяла її у форматі «комсомолец» та «не комсомолец». Саме війна та німецька окупація дала поштовх відійти від цього дуального радянського поділу української молоді через внутрішній суспільно-політичний пошук молодого індивідууму. По-друге, радянсько-німецька війна стала

великою трагедією для всіх жителів України, але особливо специфіку вона мала на вікову страту молодого покоління на території Рейхскомісаріату «Україна», яка полягала в двох сферах життєдіяльності (діяльно-трудовій та духовній). По-третє, релігійно-моральні цінності та суспільно-політичні орієнтації молодого покоління взаємопов'язані умовно, оскільки питання орієнтації української молоді можна розглядати під кутом зору оцінки поведінки та вчинків молодої людини у соціально-побутових умовах періоду окупації (вивіз на роботу до Німеччини, можливість брати участь в релігійному житті, втеча із табору військовополонених, приєднання до підпільної боротьби, втеча із ешелону остарбайтерів тощо). Крім цього, цей суспільно-політичний вибір орієнтації був тісно пов'язаний із обранням цінностей ідеологічної системи (світської релігії) чи поясненням усіх оточуючих подій «Божим промыслом» (провіденціоналізм традиційних аврамістичних релігій), тобто обранням християнських цінностей.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 6. 2. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 1, спр. 26. 3. Там само, ф. 3206, оп. 5, спр. 15. 4. Там само, ф. 3676, оп. 4, спр. 161. 5. Там само, ф. 3833, оп. 3, спр. 15. 6. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 122. 7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 391. 8. Там само, ф. 166, оп. 3, спр. 259. 9. Армстронг Дж. Героїчне і Людське: Спогад про українських національних провідників 1941–1945 роках / Дж. Армстронг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/4-armstrong_%20joan.htm. 10. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя та смерть за нацистської окупації на Україні / К. Беркгоф. – К.: «Часопис Критика», 2011. – 455 с. 11. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. В 4-х томах: Т. 4. – Ч. 2. / І. Власовський. – Нью-Йорк: «Бавнд Брук». – 1996. – Репринт. – Київ, 1996. – 415 с. 12. Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – К., 2012. – 504 с. 13. Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944) / Н. Мюллер. – М.: Воениздат, 1974. – 387 с. 14. Нагаєвський І. Спогади польового духівника / І. Нагаєвський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.galiciadivision.org.ua/kapelan/index.html>. 15. Негретов П. И. Все дороги ведут на Воркуту / П.И. Негретов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=10063>. 16. Симоненко І. М. Друга світова війна в історичній пам'яті українського народу / І. М. Симоненко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 4(9). – С. 44–54. 17. Селешко М. Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937–1938 / М. Селешко. – Нью-Йорк [та ін.]: Фондація ім. Ольжича, 1991. – 211 с. 18. Сербин Р. «Велика вітчизняна війна»: советський міф в українських шатах / Р. Сербин // Сучасність. – 2001. – № 6. – С. 63–88. 19. Соколов Б. В. Окупація. Правда и мифы / Б. В. Соколов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://royallib.com/read/sokolov_b/okkupatsiya_prawda_i_mifi.html. 20. Тронько П. Бессмертие юных. Из истории борьбы комсомольского подполья Украины против гитлеровских захватчиков в годы Великой Отечественной войны / П. Тронько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.molodguard.ru/heroes120.htm. 21. Усач Н. Крещенные Огнем (Иван Левчук и сподвижники). К истории пятидесятнического движения: сборник док. Повестей и очерков / Н. Усач, В. Трофименко. – В.: «Тезис», 2002. – 240 с. 22. Усач Н. Шествие Пятидесятницы. К истории пятидесятнического движения: сборник док. Повестей и очерков / Н. Усач, В. Трофименко. – В.: «Тезис», 2002. – 240 с. 23. Чарторийський М. С. Від Сяну по Крим. Спогади учасника III похідної групи Південь / М. С. Чарторийський. – Нью-Йорк: «Говерла», 1951. – 223 с.

Николай Дробот

МОЛОДОЕ ПОКОЛЕНИЕ НА ТЕРРИТОРИИ РЕЙХСКОМИСАРИАТА «УКРАИНА» В 1941–1944 РР.: ГРУППЫ, ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ ТА РЕЛИГИОЗНО-МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ

Исследуется проблема взаимосвязи религиозно-моральных ценностей молодого поколения с общественно-политическими ориентациями молодежи относительно будущего на территории оккупированной Украины.

Ключевые слова: молодежь, молодое поколение, национально-идеологические группы, общественно-политическая ориентация, Церковь.

Mykola Drobot

THE YOUNG GENERATION ON THE TERRITORY REICHSCOMMISSARIAT «UKRAINE» IN 1941–1944: GROUPS, SOCIO-POLITICAL ORIENTATIONS AND RELIGIOUS-MORAL VALUES

The problem of the relationship of religious and moral values of the young generation of socio-political orientations regarding the future of the young generation in the territory occupied Ukraine.

Key words: youth, young generation, national-ideological groups, socio-political orientation, Church.